

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
AKADEEMILINE EMAKEELE SELTS

KOGUMISTÖÖ JUHENDAJA

EESTI KEELE ALAL

Nr. 2

(TÖÖSTUSALASE MATERJALI KOHTA)

TARTU, 1952

A - 18078
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
AKADEEMILINE EMAKEELE SELTS

KOGUMISTÖÖ JUHENDAJA

EESTI KEELE ALAL

Nr. 2

(TÖÖSTUSALASE MATERJALI KOHTA)

TARTU, 1952

Печатается по постановлению Редакционно-издательского совета Академии
Наук ЭССР

*

Ответственный редактор А. Х. Каск

*

РИСО № 101

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

I. Sissejuhatusesks.

1950. aasta suvel ilmunud seltsimees J. Stalini tööd keeleteaduse küsimustes seadsid nõukogude keeleteadlaste ette ülesande sügavalt tundma õppida keele sõnavara ja grammatilist ehitust.

Üheks rikkalikuks abimaterjaliks keeleteadlastele nende ülesannete teostamisel on murdetekstid. Need sisaldavad rohkesti andmeid murrete grammatilise struktuuri, rahvapärase lauseehituse, murrete sõnavara, sõnatähenduste ja nende eri varjundite kohta jne.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia juures asuva Akadeemilise Emakeele Seltsi ning ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogudes on aastate kestel kogutud hulk väärtuslikku materjali, mille põhjal võib paremini tundma õppida üksikuid murdeid ja murrakuid. Ometi ei ole nendes kogudes vajalikku materjali kaugeltki mitte kõigi elualade kohta. Rohkesti on vastavaid andmeid näiteks põllunduse ja karjanduse valdkonnast, suhteliselt vähe on aga murdetekste ja ka sõnavaralisi andmeid tööstuse alalt. See tähendab, et meil ei ole küllalt täielikke andmeid selle kohta, missugune on rahvakeelne oskussõnavara seoses ühe või teise tööstusharuga, milline on sellega seoses teatavate sõnade tähendus, nende tähendusvarjundid jne.

Arvestades seda lünka, on Akadeemiline Emakeele Selts otsustanud pöörata tähelepanu tööstusalase murdematerjali kogumisele. Selline murdematerjal on vajalik mitte üksnes keele, vaid ka etnograafia, rahvaluule ja eriti ajaloo seisukohalt, sest see aitab selgitada mitmesuguste tööstusharude tekkimise ja arenemisega, samuti ka tööliikumisega seoses olevaid probleeme. Selle materjali vastu tunneb erilist huvi ENSV TA Ajaloomuuseum, kelle üheks ülesandeks on just selgitada tööstuse ja tööliikumise arenemist Eestis möödunud sajandi teisel poolel ja käesoleva sajandi algul.

Et hõlbustada sellekohase materjali kogumist, on Akadeemiline Emakeele Selts asunud koostama vastavaid küsitluskavu. Käesolevas «Kogumistöö juhendajas eesti keele alal» nr. 2 esitatakse «Üldine küsitluskava tööstusalase materjali kogumiseks».

«Üldine küsitluskava tööstuslase materjali kogumiseks» on mõeldud kaastöölisele abivahendiks materjali kogumisel kohaliku tööstuse mitmesuguste harude kohta (klaasitööstus, lubjapõletamine, savi- ja tellisetööstus, nahaparkimine jne.). Küsitluskavas on antud üksnes põhiküsimused, mis tuleb kohandada vastavalt kohapealsele konkreetsele tööstusettevõttele, mille kohta materjali kogutakse, pidades seejuures silmas selle ettevõtte iseloomulikke erijooni (tööstuse liik, kasutatav toormaterjal jne.).

Antud üldisele küsitluskavale lisanduvad küsitluskavad, mis võtavad üksikasjalisema vaatluse alla juba teatava kitsama tööstusharu. Esimese taolise kavana on koostatud küsitluskava «Viinavabrikud». Sellele järgnevad hiljem teised küsitluskavade teemadel «Veskid», «Laevaehitus», «Tekstiil- ja linatööstus», «Endisaegset tehnikat» jne.

Akadeemiline Emakeele Selts loodab, et nii senised kui ka paljud uued kaastöölised asuvad innukalt koguma tööstusalast murdematerjali, et sellega omalt poolt kaasa aidata rahvapärase eriterminoloogia kogumisele ja teiselt poolt meie tööstuse ja töölisliikumise ajaloo jälgimisele. Oma vastavast soovist palume uusi kaastöölisi teatada aadressil **Akadeemiline Emakeele Selts**, T a r t u, Aia 42 (telef. 38-15). Sinnasamasse pöörduda ka täiendavate selgituste saamiseks.

Akadeemiline Emakeele Selts
Eesti NSV Teaduste Akadeemia
juures.

II. Juhend tööstusalase materjali kogumiseks.

Käesolevaga antakse üldisi juhtnööre tööstusalase keelematerjali kogumiseks nii maal kui linnades. Teatavat kohalikku tööstusettevõtet tuleb vaadelda tervikuliselt, mitmesugusest seisukohast, s. t. ajaloolisest, etnograafilisest, keelelisest, rahvaluulelisest seisukohast jne. Andmeid vaadeldava tööstuse kohta tuleb koguda tööstuse rajamisest kuni tänapäevani: tööstusettevõtte asutamine, selle arenemine, ettevõtte sisustus, tööprotsess, tööliste võitlus oma õiguste eest kapitalistlikus ühiskonnas, tööliste osavõtt revolutsioonilisest liikumisest jne.

Akadeemilist Emakeele Seltsi huvitab kogutav materjal esmajoones keelelisest küljest. Sellest lähtudes on eriti tähtis jälgida rahvakeelset tööstusalast terminoloogiat (= oskussõnavara): masinate ja tööriistade ning nende üksikosade, toormaterjali ja valmissaaduste, tööprotsesside ja üksikute töövõtete nimetusi jne. koos vastavate esemete ja tööprotsesside üksikasjalise kirjeldusega (tööriistade ja lihtsamate masinate joonised, skeemid). Seejuures on oluline tähele panna terminoloogia kujunemist ja muutumist aja jooksul. On tarvis kindlaks teha, kas sama masina, tööriista, töövõtte jne. nimetusena on kasutatud ühel ajal üht, teisel ajal teist nimetust. Tuleb kindlaks teha, kas teatavat oskussõna tarvitab näiteks ainult vanem põlvkond või on see tuntud ka noorema põlvkonna hulgas. Kui terminoloogias on toimunud muutusi, siis püüda kindlaks teha, millal.

Siinjuures rõhutatagu, et kõiki nähtusi tuleb vaadelda ajaloolises valguses: millal üks või teine nähtus esines, millal toodi see või teine masin, millal hakati tootma teatavat uut artiklit jne. Iga nähtus tuleb viia tagasi konkreetseesse aega. Kui ei ole võimalik kindlaks teha täpset aega, siis tuleb püüda määrata seda umbkaudselt: see või teine sündmus oli 30 aastat tagasi, see juhtus siis, kui jutustaja oli 20-aastane jne.

Rahvaluulelisest seisukohast lähtudes on vajalik üles kirjutada tööliste hulgas levinud rahvalaule ja -jutte, mis on seoses tööstusega, tööliste eluga; revolutsioonilisi laule, poliitilise sisuga pilkelaule, milledeks kajastub tööliste suhtumine vabrikoomani-

kesse ja kodanlikesse riigivõimuorganitesse; tööliste hulgas tarvitata- vaid (ja tarvitatud) vanasõnu ja mõistatusi, kirjeldada kombeid pidude ja tähtpäevade puhul jne.

Keelelisest seisukohast lähtudes on kaastöö puhul üheks põhi- nõudeks veel see, et kirjapandud jutustused kajastaksid kohalikku kõnekeelt, selle häälikulisi ning vormilisi iseärasusi ja rahva- pärast lauseehitust. Juhitagu siinjuures tähelepanu sellele, et rahvakeele jälgimine on oluline mitte üksnes maal, vaid ka suurtes tööstuskeskustes nagu Tallinn, Tartu, Kohtla-Järve jm.

Materjali saamiseks tuleb pöörduda mõne tööliste poole, kes põhjalikult tunneb vastavat tööala ja kes võiks antud teemal üksikasjalisemalt jutustada. Tuleb soodustada vaba, loomulikke jutustamisviisi. Materjalikoguja püüdku jutustaja, nn. keele- juhi jutustust kirja panna võimalikult täpselt kõigi keeleliste (murdeliste) iseärasustega, ühtlasi säilitades keelejuhi lause- ehituse jne. Murdekeele täpsemaks ülesmärkimiseks tuleb kasu- tada vastavat erilist märkimisviisi, mis on ära toodud «Kogumis- töö juhendajas eesti keele alal» nr. 1 (lk. 11—15). Kellel nime- tatud «Kogumistöö juhendajat eesti keele alal» ei ole, teatagu sellest kohe Akadeemilisele Emakeele Seltsile eespoolnimetatud aadressil (T a r t u, Aia 42).

Keelejuhi vaba jutustamist tuleb vajaduse korral suunata küsimustega, et midagi olulist vahele ei jääks.

Soovitav on koguda andmeid mitmelt keelejuhilt. Sel puhul tuleb eri keelejuhtide jutustus esitada eraldi. Töö lõpul antagu lühidalt andmeid kõigi keelejuhtide kohta: perekonna-, ees- ja isanimi, sünniaeg ja -koht, sotsiaalne päritolu, elukutse, kus pikemat aega elanud, millega tegeleb praegu jne.

Kui kaastööline ei suuda keelejuhi juttu täpselt (sõna-sõnalt) üles märkida, võib ta keelejuhilt saadud andmed ise ümber jutus- tada oma sõnadega tavalises kirjakeeles. Oluline on, et see, mis on esitatud keelejuhi jutustusena, tõepoolest täpselt annaks edasi keelejuhi kõnekeelt, et see ei oleks moonutatud. Selleks on soovitatav valmiskirjutatud teksti kontrollida keelejuhi juuresolekul.

Ka sel juhtumil, kui kaastööline esitab oma kaastöö tavalises kirjakeeles, on väga soovitatav, et ta püüaks kasvõi üksikuid keele- juhi lauseid täpselt üles märkida. Keelejuhi kõne esitatagu sel puhul taandreal.

On väga vajalik, et vähemalt rahvapärased oskussõnad olek- sid kirja pandud rahvakeelsel kujul.

Töö lõpul esitatagu töös esinevate rahvakeelsete oskussõnade, samuti ka haruldaste murdesõnade tähestikuliselt järjestatud register, ühtlasi numbriga ära märkides, mitmendal leheküljel vastav sõna esineb. Haruldasmate sõnade puhul on soovitatav ära

tuua nende peavormid (käändsõnade puhul ainsuse omastav, pöörd sõnade puhul ainsuse 1. pööre olevikus ja da-infinitiiv).

Üksikasjalisemalt on toodud juhiseid murdekogumistööks «Kogumistöö juhendajas eesti keele alal» nr. 1 peatükis «Kogumistöö üldjuhend», millega Akadeemiline Emakeele Selts palub kaastöölisi hoolikalt tutvuda. Märgitagu siinjuures, et kirjutusmaterjali saadab kaastöölisele Akadeemiline Emakeele Selts vastavalt nõudmisele.

Et kogutav tööstusalane materjal on mitte ainult keelelise, vaid ka suure ajaloolise tähtsusega, siis on tarvilik, et lisaks ülerekirjutatavatele murdetekstidele kaastööline koguks ja paneks kirja kõik lisaandmed, mis tal on võimalik saada antud tööstusettevõtte kohta. Teaduslikku täpsust silmas pidades on siingi tarvis märkida, kust kaastööline need andmed on saanud: kas arhiividest, kohalike elanike käest, vanadest raamatutest, ajalehtedest, juhuslikult säilinud kirjadest jne. Ühtlasi püüdku kaastööline selgitada, kas on säilinud tööstusettevõtte arhiiv, kelle valduses ja missuguses olukorras see on; kas on säilinud vanu fotosid tootmisprotsessist ja vanadest töolistest; kas on säilinud näiteid ettevõtte varasemast toodangust (möödunud sajandist), näiteks teatavad paberi- või riidesordid, teatavad savinõud jne., kas on säilinud tööriistu, mida kasutati möödunud sajandil käsitsitootmise juures, samuti teisi esemeid (näit. vabrikurahad, palgaraaamatud jne.). Ühtlasi märgitagu, kas on veel elus vanu töölisi, kes on töötanud antud ettevõttes pikemat aega.

Kõik kaastöölise poolt kogutud lisaandmed esitatakse lisana töö lõpus tavalises kirjakeeles. Kui on õnnestunud saada fotosid, siis on soovitatav need kohe tööle juurde lisada.

Materjalide kogumisel tuleb rangelt kinni pidada riikliku saladuse säilitamise nõuetest (NSVL Ministrite Nõukogu määrus 8. juunist 1947).

III. Üldine küsitluskava tööstusalase materjali kogumiseks.

Kogutud materjali algusse märkida tehase ametlik nimetus (ka praegune, kui tehas töötab) ja asukoht.

1. TEHASE AJALOOST.

1. Tehase asutamine.

Millal tehas asutati? Kes asutas? Millised eeldused olid tehase rajamiseks just sinna? Kuidas tehast rahva hulgas nimetati?

Kirjeldada tehase rajamist, ehitamist. Millist ehitusmaterjali kasutati, kust seda toodi? Ehitustöö käigust. Kui kaua see kestis? Transpordiolud. Ehitajad-töölised. Kui palju neid oli? Kust nad pärinesid? Kuidas neid nimetati? Kas ehitajaid, eriti oskustöölisi oli ka teistest rahvustest (venelasi, lätlasi)? Kes oli ehitustööde ettevõtja? Kuidas nimetati? Kas ettevõtja kauples lihttöölised, meistrid jne., või andis need tehase asutaja?

2. Tehase arenemine ja ilme kujunemine (asutamisest tänapäevani).

Kirjeldada üksikasjaliselt tehase arenemist.

Kas tehast (vabrikut) on laiendatud, tehtud uus- või juurdeehitusi? Millal? Nende nimetused. Kuidas nimetati tööliste seas üksikuid vabriku- ja kõrvalhooneid tehase piirkonnas?

Kui tehase on lakanud töötamast, siis millal, mis põhjusel?

2. TÖÖLISTEST.

1. Töötingimused.

Kust sai ettevõtte töölisi? Kas muretses töölisi mõni ettevõtja? Kuidas teda nimetati? Millistel tingimustel töölisi tööle kaubeldi? Kas oli ümbruskonna rahval tööliste kohta eri nimetusi?

Kirjeldada tööliste olukorda tehases tsaari ajal ja kodanliku Eesti päevil.

Kas töötati päeva-, tunni- või tükitöölisena? Tööpäeva pikkus. Kuidas nimetati söögi- ja puhketunde? Kas töö käis ühes või mitmes vahetuses? Millal hakati rakendama öötööd?

Kas olid töö juures välja kujunenud teatavad kindlad brigaadid või palkasidki töölised end mõnele tööle brigaadidena (näit. turbatööstuses jne.)? Kuidas neid brigaade nimetati? Brigaadi suurus. Missugused ülesanded olid igal brigaadi liikmel? Brigaadi töötasu.

Kuidas tööliste palka maksti? Kas olid tööstusel palgamaksmiseks oma eri rahad? Palga suurus. Kas oli erinevusi sama tööd tegevate mees- ja naistööliste palgamääras? Kas palgamaksmises oli korratusi? Kas oli tööliste seas eri nimetus palga, palgapäeva jaoks? Kas palga kärpimiseks kasutati mitmesuguseid trahvide süsteeme? Kui suur oli tööliste palk võrreldes tarbainete hindadega (reaalpalk)? Kui palju maksis ta korteri, kütte, toiduainete eest jne.

Kas tööinvaliididele ja vanadele tööliste maksti pensioni? Kui suur see oli? Pensioni rahvapärane nimetus. Kas pension saadi korralikult kätte või oli pensionimaksmises korratusi?

Kas tehases töötas ka lapsi ja alaealisi? Kui vanalt neid tööle võeti? Nende töötingimustest, palgast.

Kuidas nimetati tehase juhtkonda, meistreid, oskus- ja liht-

löölisi vastavalt nende tööalale? Kas tehas hoolitses uute oskustöölise ja meistrite järelkasvu eest? Kuidas? Kui vanalt võeti õpilasi? Kui pikk oli õpilase praktikaage? Kuidas seda nimetati? Kas õpilane sai mingit töötasu?

Kirjeldada rakendati tehases ohutustehnika nõudeid? Kas esines suuremaid tööõnnetusi? Kuidas oli korraldatud arstiabi andmine? Oli see tasuta või mitte? Kas tehases oli olemas oma esmaabipunkt või esmaabivahendid?

Kas ja mis ajast alates töötas tehases ametiühingu-organisatsioon? Selle tööst ja osatähtsusest töötajate huvide kaitsmisel.

Kuidas tööstuse juhtkond kohtles töölisi? Kas suuremates tehastes oli oma politsei? Kuidas seda rahva hulgas nimetati? Kas tööliste karistamiseks kasutati peksmist? Millal peksmine kaotati?

Kirjeldada tööliste olukorra järsku paranemist nõukogude korra tingimustes.

2. Tööliste elukondlikud tingimused.

Tööliste korteriolud. Kas töölised elasid tööstuse või eramajades? Kas olid need barakid, kasarmud või väiksemad elamud? Kuidas neid nimetati? Kui tööliselamud moodustasid suurema või väiksema asula, siis kuidas seda asulat nimetati? Kui kaugel see oli tehasest?

Kirjeldada tööliste kortereid, nende sisustust. Kui suur oli korter? Milliseid kõrvalruume ja hooneid kasutati? Nende nimetused. Elamute ilustamine ja ehitamine (lilled, kased), eriti pidude ja pühade puhul.

Kust saadi kütet? Valgustus. Kuidas nimetati petrooleumi, elektrit? Vesi, veevärk. Kas oli igal majal oma kaev (pump) või oli see ühine mitme maja peale? Saun, saunaskäimine. Kas saun oli tasuta või ei? Kas töölistel oli oma aiamaa? Kui suur ja kus see asus? Millised olid toiduolud? Mis oli lihttöölise tavaliseks toiduks? Kas tehases oli organiseeritud töötajate ühistoitlustamine?

Kas tööstuse piirkonnas oli vabrikupoode ja kõrtse? Kuidas neid nimetati?

Kirjeldada tööliste kultuurilisi harrastusi ja vabaaja veetmist. Milliseid organisatsioone töölistel oli isetegevuse harrastamiseks? Missuguseid pidustusi ja koosviibimisi korraldati? Kuidas tehas võttis osa üksikute töölis perekondade perekondlikest sündmustest (pulmad, matused jne.)? Kas oli raamatukogu ja lugemislaud? Missuguseid ajalehti loeti? Kas oli loodud laule tööliste elust? Kui mäletatakse, pandagu kirja nende tekstid! Tööliste suhtumine kirikusse.

Kas tööstuse piirkonnas oli oma kool? Mitme õpetajaga? Kuidas oli korraldatud tööstuses töö käivate laste kooliõpetus?

3. Töölise võitlus oma olukorra parandamise eest.

Kirjeldada töölise vastuolusid tööstuseomanikuga, tehase juhtkonnaga, kapitalistliku korruga. Milles need vastuolud avaldusid? Töölise vastuhakud tehase juhtkonnale, peremeestele. Kas esines streike? Millal? Kuidas streike nimetati (*töötõrku mine* jne.)? Mis oli streikide otseseks põhjuseks? Missuguseid nõudmisi esitasid töölised ja kas ning kuidas need leidsid rahuldamist? Kes olid streikide ja vastuhakkude initsiaatoreiks? Kas antud ettevõtte töölistel oli sidemeid teiste tööstusettevõtete töölisega, töölisringidega? Kas oli tehases marksistlikke ringe? Kes neid juhtis? Nende tähtsus töölise klassiteadlikkuse kasvatamisel. Kas oli sidemeid vene töölisega ja millisel määral saadi neilt õhutus võitluses oma õiguste eest?

Kuidas töölised tähistasid esimest maid?

Töölise osavõtt revolutsioonilisest liikumisest 1905. ja 1917. aastal. Töölise osavõtt Punakaardist. Kirjeldada üksikasjaliselt revolutsiooni sündmusi. Bolševike partei juhtiv osa võitluses nõukogude korra eest ja kodanliku Eesti võimude vastu.

Kas ja millal tekkisid vabrikukomiteed, -nõukogud, kus töölised võtsid kontrolli eneste kätte? Kuidas neid nimetati?

Kuidas oli töölistel vaherkord ümberkaudse talurahvaga? Kuidas töölised abistasid teda võitluses mõisnikkude ja kulakute vastu?

3. TÖÖPROTSESSIST.

1. Üldist.

Materjali kogumisel käesoleva peatüki raames tuleb eriti suurt tähelepanu pöörata keelelisele küljele. Tuleb üles märkida kõik rahvakeelsed oskussõnad, mis on seotud tööstusettevõtte sisustuse, masinate, tööriistade ja nende üksikosadega. Kui eelmiste peatükkide materjali on kaastööline esitanud kirjakeelsel kujul, siis oskussõnade ülesmärkimisel on väga vajalik fikseerida nende rahvakeelne häälduslik kuju. Seejuures püütagu täpselt üles kirjutada ka laused, kus keelejuht teatavat sõna on tarvitanud. Siinjuures juhitagu veel kord tähelepanu erilisele, murdekorrespondentide jaoks väljatöötatud märkimisviisile «Kogumistöö juhendajas eesti keele alal» nr. 1. Kui materjal on esitatud keelejuhi jutustusena, siis esitada töö lõpus eraldi töös esinenud oskussõnade loend vastavalt ü l d j u h e n d i s märgitud nõudeile.

2. Tööstusettevõtte sisustus ja tööprotsess.

Nimetada ja kirjeldada üksikuid ruume ja nende sisustust. Milliseid masinaid kasutati? Kust need olid toodud? Millal? Nende nimetused. Kas on säilinud vanu masinaid ja tööriistu? Kui võimalik, kirjeldada lähemalt neid endisi tööriistu ja lisada

nende joonised või fotod ühes vastavate üksikosade nimetuste äramärgimisega.

Kirjeldada tööprotsessi tehases toormaterjalist kuni valmis-
tooteni. Püütagu keelejuhilt saada andmeid (kas keelejuhi isik-
like mälestuste põhjal noorpõlvest või vanematelt töolistelt kuul-
dud jutustuste järgi) selle kohta, kuidas toimus tööprotsess vare-
mini, möödunud sajandi teisel poolel ja sajandivahetusel, kui
tööprotsess oli suhteliselt vähe mehhaniseeritud ja paljusid töid
tehti käsitsi. Kuidas nimetati vastavaid tegevusi tööprotsessis?

Millist toormaterjali kasutati? Kust seda toodi? Selle nime-
tus. Kui toojate kohta oli tööliste seas eri nimetus, siis märkida
see.

Seoses töö ja töövõttega nimetada masinaid ja tööriistu, mida
tarvitati vastava töö (töövõtte) läbiviimisel.

Anda tööriistadest üksikasjaline kirjeldus. Samuti anda töö-
riistade joonised või fotod, kus on märgitud kõik tööriistade üksik-
osad ja antud nende rahvapärane nimetus.

3. Valmissaadused, turustamine.

Tehase valmissaadused. Nimetada toodetud valmissaaduste
eri liike ja anda nende rahvapärased nimetused. Mis tehti praak-
toodetega? Kuidas neid nimetati? Kuidas nimetati toote valmis-
tamisel tekkinud jäätmeid? Kas ja kuidas neid kasutati?

Kui palju toodeti üksikuid artikleid ja kuhu neid turustati?
Kui suur oli tehase turustamispiirkond? Kui kaugele see ulatus?
Millised olid turustamistingimused eri aegadel? Kas tööstusel oli
oma eri kauplus (kauplused)? Kuidas neid nimetati?

Sisukord.

	Lk.
I. Sissejuhatuseks	3
II. Juhend tööstusalase materjali kogumiseks	5
III. Üldine küsitluskava tööstusalase materjali kogumiseks	7

Vastutav toimetaja A. Kask.

Ladumisele antud 7. VI. 1952. Trükkimisele antud 22. VII 1952. Paberi kaust 61×86, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 0,75. Tiraaž 1500. MB 14167. Trükikoja tellimus nr. 1433. Trükikoda „Pioneer“ Tartu, Kastani 38.

TÜ RAAMATUKOGU

10300015873328

A-18078

Hinnata.